

**Тема: Українська дитяча література кінця XIX – початку XX століття.
Коротка характеристика історичних умов розвитку.**

План

1. Перші друковані книжки для дітей на Україні XVI— XVII ст. — букварі. Буквар Івана Федорова (1574)» Читання дітьми творів, написаних українськими письменниками XVIII і початку XIX ст. для дорослих.
2. Коротка характеристика історичних умов розвитку української дитячої літератури XIX – початку XX ст.
3. Жорстокі цензурні утиски і репресії щодо української культури, заборона українського друкованого слова (циркуляр Валуєва 1863 р., Емський указ 1876 р. тощо).
4. Збирання й видання усної народної творчості для і дітей (збірники Лободовського, Б. Грінченка, Лесі Українки, М. Лисенка). Широке використання фольклору в художній літературі для дітей (казки Марка Вовчка та І. Франка, поезії Л. Глібова, оповідання Панаса Мирного «Морозенко» та ін.).
5. Роль Т. Шевченка у розвитку критичного реалізму в українській дитячій літературі другої половини XIX ст. Активна участь українських письменників у створенні дитячої художньої літератури.
6. Початок вивчення дитячої літератури на Україні. Видання книг для дітей та юнацтва, дитячий журнал «Дзвінок», його вклад у розвиток дитячої літератури.

Література:

Білецький Д. та ін. Дитяча література. К., «Радянська школа», 1967.

Білецький Д., Ступак Ю. Українська дитяча література. К., «Радянська школа», 1963.

Алексеева О., Брандис Е. и другие. Детская литература. М., Учпедгиз, 1960.

Хрестоматія по детской литературе для педучилищ. Составила О. Алексеева, изд. 5-е. М., «Просвещение», 1970.

Українська дитяча література. Хрестоматія критичних матеріалів.

Упорядкували Ф. Гурвич і В. Савенко. К., «Вища школа», 1969.

Русская детская литература. Учебное пособие. Под ред. Ф. И. Сетина. М., «Просвещение», 1972.

У дожовтневий період література для дітей, так само як і література для дорослих, розвивалася в основному в демократичному напрямку. Участь видатних письменників у творенні дитячої літератури забезпечила те, що вона також була пройнята пафосом визвольних ідей, ненавистю до гноблення, любов'ю до народу. Протягом тривалого часу доступні для дітей зразки української народної творчості являли собою єдине джерело, яке використовувалося в дитячому читанні та розповідях дітям. Для дітей фольклор був важливим матеріалом, з якого вони черпали поради й настанови для вироблення власних моральних понять, а також естетичні враження. Певне поширення на Україні мали також твори російських письменників, написані для дітей, та переклади з зарубіжних літератур, які видавалися для дитячого читання. Перші друковані книги на Україні видав відомий російський першодрукар Іван Федоров, який останні роки свого життя прожив у Острозі та Львові. Зокрема, тут він видав «Буквар», на якому вказано: «Видруковано во Львове, року 1574». У XVIII ст. певного поширення набули твори Г. С. Сковороди, написані як для дорослих, так і для дітей.

Сковорода уважно керував читанням своїх учнів, рекомендував твори вітчизняної літератури та античних письменників.

Своїми байками Сковорода прагнув виховувати у юнацтва пошану й любов до праці («Бджола і Шершень», «Змія і Буфон» та ін.), почуття дружби і взаємодопомоги («Соловейко, Жайворонок і Дрозд»), засуджував пиху й зарозумілість («Олениця й Кабан») та інші вади суспільства.

В своїх творах він чітко підкреслював моральний висновок, часто користувався народними приказками («Добре братство краще за багатство», «Не май сто карбованців, а май одного друга» тощо).

Нова українська література, що виникла на межі XVIII й XIX ст., розвивалася по шляху народності й критичного, головним чином, реалізму.

Основоположником її був Т. Г. Шевченко — великий поет, демократ.

Т. Г. Шевченко був також зачинателем української дитячої літератури. Твори його ще за життя поета широко стали входити в дитяче читання, а в російських перекладах вони ставали відомі дітям в усій царській Росії. Видатні педагоги В. Стоюнін, В. Острогорський, М. Бунаков, М. Вахтеров, Д. Тихомиров та ін. включали твори Шевченка в хрестоматії для початкових шкіл та в збірники, рекомендували знайомити дітей з біографією Т. Г. Шевченка.

Геніальний український поет у своїй поетичній творчості, в листах, у прозі й щоденнику широко ставив питання виховання; виявляв глибокий інтерес до справи навчання дітей. Він написав «Буквар», готувався до написання ряду

інших підручників (арифметики, етнографії, історії). Палко захищаючи ідею суспільного виховання, Шевченко гостро критикував і засуджував сучасне йому дворянське виховання, спрямоване на служіння самодержавно-кріпосницьким порядкам. Вже початкові етапи виховання дворянських дітей, на думку Шевченка, сприяють виробленню у них таких негативних якостей, як презирство до праці й до працюючих, егоїзм, жорстокість. Під час роботи над портретом поміщиці Варенцової 16 листопада 1857 р. Шевченко записав у щоденнику: «Кончил портрет своей отчаянной амазонки и начал ее милое чадо. Мальчик лет пяти, избалованный, будущий собачник, камер-юнкер и вообще человек-дрянь».

Поет пристрасно засуджує поширене серед дворян-кріпосників явище, коли мати ухилялася від виховання своїх дітей, доручала його нянькам, знімала з себе відповідальність за те, якими виростають її діти. Шевченко вважав, що велика справа виховання дитини від перших років її життя й до повноліття мусить перебувати передусім в руках матері. Саме такими були погляди народу на роль матері («Не та мати, що родила, а та, що до розуму довела»). У віршах поет показав глибоку любов матері-селянки до своєї дитини:

У нашім раї на землі

Нічого кращого немає,

Як тая мати молодая

З своїм дитяточком малим.

Поет показав, що відсутність материнської ласки; уваги, любові згубно позначається на долі дитини, на її вихованні. І якщо селянська дитина позбавлена цього піклування; то винні в цьому соціальні умови, кріпосницьке гноблення. У повісті «Близнецы» Шевченко показав, якою відмінною була поведінка двох братів-близнят, що були виховані по-різному. Один з них виховувався в дворянському і офіцерському середовищі, тому морально розклався, занепав свої здібності. Інший брат виховувався в народному дусі, тому став корисною й порядною людиною.

З виступом Т. Шевченка розвиток дитячої літератури на Україні відбувається у тісному зв'язку із загальним розвитком української літератури. Твори для маленьких читачів писали майже всі видатні українські письменники XIX - початку XX ст. (Марко Вовчок, І. Франко, П. Грабовський, М. Коцюбинський, Леся Українка, С. Ковалів, С. Васильченко та ін.). Крім того, в дитяче читання входили також твори, написані для дорослих читачів, але характером своєї проблематики, обсягом і художніми якостями близькі дітям.

Для розвитку дитячої літератури на Україні велике значення мали успіхи російської дитячої літератури, а також та увага, з якою ставилися до дитячої

літератури російські критики. Виступи В. Г. Белінського, О. І. Герцена, М. Г. Чернишевського, М. О. Добролюбова з питань дитячої літератури сприяли зміцненню в ній ідейності, перетворенню її на могутнє виховне знаряддя. Ці діячі багато разів виступали і з питань розвитку української літератури взагалі, а у Добролюбова й Салтикова-Щедріна були також виступи про твори українських письменників, написані для дітей і про дітей (про казки й оповідання Марка Вовчка).

Окремі книжки художніх творів, написаних для дітей, у дожовтневий час виходили рідко. Це зумовлено було тим, що діти в школах не навчалися українською мовою. Крім того, були величезні цензурні перешкоди. Наприклад, 2 грудня 1895 р. Головне управління в справах цензури запропонувало не дозволяти до друку книг українською мовою, призначених для дітей, хоч вони за змістом і були цілком благодійними. Так, з приводу одного збірника народних казок цензор писав: «...в наміри уряду не входить заповнювати малоросійську літературу дитячими книгами». З приводу книги «Бабусині казки про звірів і худобу» цензор зробив такий висновок: «З огляду на те, що цей збірник призначений саме для дітей, слід його до друку, заборонити» (докладніше про це в кн. «Українська народна поетична творчість», т. I, К, 1958; стор. 202—203),

Твори для дітей письменники часто не видавали окремо, а включали в загальні збірники своїх творів (книги П. Мирного, Лесі Українки, П. Грабовського, С. Васильченка та ін.).

В Західній Україні й Закарпатті твори дитячої літератури входили у збірники, призначені для навчальних цілей. Однією з перших таких книг була «Читанка для малих дітей» Маркіяна Шашкевича (1850), видана аж через сім років після смерті упорядника. Закарпатський письменник і педагог О. В. Духнович у 1847 р. видав для дітей «Книжицу читальную для начинающих», В одному з віршів («Последняя моя песнь») він закликав дітей і молодь не рядитися в чуже пір'я, йти чесною дорогою, працювати для народу. Юрій Федькович видав «Співаник для господарських діточок» (1886), «Проскурка. Подарунчик чемним руським діточкам от Ю. Федьковича». (Чернівці, 1887) та ін.

Книги М. Шашкевича й Ю. Федьковича пройняті були любов'ю до скривдженої трудової людини, до її поетичної творчості й мови, в них часто виявлялися також елементи релігійної моралі.

В кінці XIX — на початку XX ст. виходять окремими виданнями та друкуються в пресі написані для дітей твори П. Мирного («Казка про правду й кривду», «Пригода з «Кобзарем»), І Франка («Коли ще звірі говорили» та ін.), Б. Грінченка, («Байки», ряд оповідань, біографічні нариси про

Котляревського, Квітку-Основ'яненка та ін.), П. Грабовського, Лесі Українки, С. Ковалева, С. Васильченка та інших письменників.

Тоді ж з'являються переклади на українську мову творів зарубіжних письменників, зокрема заходами Б. Грінченка видано було казки Андерсена, «Робінзон Крузо» та ін. Над перекладами творів Андерсена працювали також М. Старицький і М. Загірна. Казки братів Грімм виходили в перекладах Г. Шерстюка.

Постійними й міцними були російсько-українські зв'язки в галузі дитячої літератури. В обох літературах довгий час працювала Марко Вовчок. Кілька разів виходили в російських перекладах твори Шевченка для дітей, оповідання М. Коцюбинського. Важливу роль у цьому відіграв поет і перекладач І. Білоусов. Павло Грабовський переклав на українську мову цілу збірку творів одного з популярних серед дітей російського поета І. Сурикова та окремі твори інших російських і зарубіжних письменників.

Видавалися також збірки дитячого фольклору (Лободовського, Лесі Українки й К. Квітки, М. Лисенка, Б. Грінченка; мали поширення серед дітей збірники приказок і загадок Сементовського, Ількевича та ін.).

Розвиткові дитячої музики й театру значну увагу приділив М. В. Лисенко. У 1874 р. в Петербурзі він видає збірку українських дитячих ігор, веснянок і пісень з мелодіями. В 1907 р. він підготував до друку «Збірку народних пісень у хоровій обробці для учнів». Крім того, на матеріалі народних казок Лисенко створив ряд невеличких дитячих опер: «Коза-дереза» (1888), «Пан Коцький» (1891), «Зима і Весна» (1892). В усіх цих операх широко використані мелодії народних пісень, відтворена боротьба проти кривди й обману, за торжество справедливості й правди. К. Стеценко написав дитячі опери «Івасик-Телесик» та «Лисичка, котик і півник».

У другій половині ХІХ ст. в Західній Україні стали виходити періодичні видання для дітей. Так, з 1869 до 1881 р. виходила газета «Ластівка — письмо для руських дітей» (згодом — «Письмо для русской молодежи») — редактор М. Клемертович. В статтях і оповіданнях «Ластівка» закликала дітей бути слухняними й учитися, з тим щоб стати священиками. Цей журнал був підданий гострій критиці в журналі «Друг» (1876). В рецензії «Друга», зокрема, було відзначено, що «така часопись» не то нікому не допоможе, — но противно, в дитині спосібна убити всякий зарод здорового смаку й здорової гадки».

З 1890 р. у Львові став виходити дитячий журнал «Дзвінок». Першим редактором його був О. Барвінський, згодом В. Шухевич — обидва діячі націоналістичного напрямку. В 90-х рр. у журналі активно співробітничали Л. Глібов, М. Коцюбинський, Леся Українка, особливо ж багато творів вмістив

Іван Франко. Ці письменники вмістили, в журналі чимало творів, що стали зразками демократичної дитячої літератури.

У 1907—1914 рр. у Києві за редакцією Олени Пчілки виходив журнал «Молода Україна». Це видання було розраховане на дітей та юнацтво, в ньому друкувалися публіцистичні та літературно-художні матеріали.

З 1885 р. в Чернівцях виходив дитячий журнал «Бібліотека для молодіжи» (назва його кілька разів змінювалася— «Ілюстрована бібліотека для молодіжи, міщан і селян», «Ластівка» тощо). Вийшло понад 130 номерів цього видання, в якому друкувалися твори Лесі Українки, Ю. Федьковича, С. Ковалева й інших письменників.

Величезну роль у розвитку дитячої літератури в ХІХ— на початку ХХ ст. відіграли критичні й теоретичні виступи критиків-демократів Белінського, Чернишевського й Добролюбова. Вони в своїх працях поставили багато питань суспільного характеру, в тому числі й питань виховання підростаючого покоління. Вважаючи дитячу літературу одним з важливих засобів виховання, Белінський, Чернишевський і Добролюбов присвятили їй чимало своїх виступів: висловлювань теоретичного характеру, оглядів, рецензій на книжки тощо. Ці теоретичні й критичні висловлювання мали велике значення для дальшого розвитку російської й української дитячих літератур, для піднесення художнього рівня.

У творах українських письменників, які писали для дітей, знайшли втілення принципи реалізму, народності. Водночас ці твори відзначалися високою художньою досконалістю. Відбувався також відбір для дитячого читання творів української художньої літератури та класичних творів літератур інших народів.

У творах Т. Шевченка, Марка Вовчка, Л. Глібова, П. Мирного, І. Франка, П. Грабовського, С. Ковалева, М. Коцюбинського, Лесі Українки, С. Васильченка та ряду інших письменників показані були люди праці, глибока правда життя. Ці твори виховували соціальні симпатії до трудящих, ворожість до всього, що пригноблює їх. В коло дитячого читання входять також твори Є. Гребінки, С. Руданського, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, В. Стефаніка, Є. Ярошинської, Дніпрової Чайки та багатьох інших письменників. Дитяча література зображує не лише село й життя селян. У творах І. Франка й С. Ковалева відтворено життя й працю робітників.

Набувають поширення серед дітей також твори з історичною тематикою («Кармелюк» Марка Вовчка, «Облога Буші» М. Старицького та ін.).

З'являються художні твори та нариси біографічного характеру («Шевченкова могила» та «Нюрнберзьке яйце» М. Коцюбинського, нарис П. Грабовського про М. Чернишевського тощо). Твори деяких письменників знайомлять дітей

з життям і визвольною боротьбою народів зарубіжних країн (наприклад, поеми Лесі Українки «Роберт Брюс» і «Давня казка»). Веселі й дотепні твори для дітей пише Л. Глібов. С. Васильченко створює кілька дитячих п'єс. У багатьох творах письменників зображуються картини природи.

Отже, поруч з розширенням тематики збагачуються й жанри української дитячої літератури, з'являються повісті й оповідання, літературні казки й загадки, нариси, поеми й невеличкі п'єси, твори жартівливого характеру.

Твори українських класиків, написані для дітей, не втратили свого значення і в наш час. Вони збагачують знання дітей про минуле життя свого народу і його боротьбу, виховують патріотичні почуття, становлять собою зразки використання багатств живої народної мови, сприяють вихованню художнього смаку,